

НАУЧНИ ЖИВОТ

SCHOLARLY LIFE

Дипломатика и историографија: пројекат едиције повеља цара Лудвига Побожног и његови резултати

Дуго очекивано штампано издање повеља цара Лудвига Побожног (814–840) у оквиру *Monumenta Germaniae Historica* попунило је и последњу празнину у серији *Diplomata* за раздобље франачких и немачких владара до краја XII века.¹ Пројекат ове едиције, планиран још крајем XIX столећа у Бечу, званично је започет у Берлину 1905. као наставак претходно завршеног издања повеља Пипина Млађег, Карломана и Карла Великог (*Diplomata Karolorum I*), те тако представља издавачки подухват MGH са најдужом историјом. „Селидбе“ пројекта са једне на другу универзитетску и академску институцију и неколико нових почетака били су условљени организационим, финансијским и друштвено-политичким околностима, при чему је најтежи ударац уследио 1945, када је већ припремљени едиторски апарат уништен у пожару у близини Магдебурга, управо на месту где је требало да буде заштићен од ратних разарања. После неуспелих епизода у Сарбрикену и Минстеру, пројекат је преузела Академија наука и уметности из Диселдорфа и 2004. едицију

¹ Сва издања штампана до 2010. могу се преузети у дигиталном формату на страници www.dmgf.de. Преглед завршених, текућих и планираних пројеката периодично се објављује као *Das Gesamtverzeichnis der Monumenta Germaniae Historica* (последње издање за годину 2017. доступно је на www.mgh.de/publikationen). MGH едиција сада у континуитету обухвата повеље свих владара од Меровинга до Фридриха I (1152–1190). У очекивању штампаног издања, дипломатички материјал Хајнриха V (1106–1125) и краљице Матилде публикован је као дигитална база (www.mgh.de/ddhv). О стању едиторских пројеката повеља владара од краја XII до друге половине XIII века, када се и завршава MGH серија *Diplomata*, а публикавање исправа наставља у виду регеста у оквиру пројекта *Regesta Imperii*, видети *Das Gesamtverzeichnis 2017*, 38–40.

поверила Историјском институту Универзитета у Бону и његовом руководиоцу, професору средњовековне историје, помоћних историјских наука и архивистике (сада емеритусу) Теу Келцеру. Овај већ доказани истраживач и издавач извора, чије су едиције повеља царице Констанце и посебно владара из династије Меровинга, реализоване у оквиру MGH, завределе највише оцене у немачкој и европској научној јавности, са својим тимом претежно млађих стручњака бонског семинара је до 2011. подухват привео крају.² Уследиле су припреме за штампу, које су уз неопходну финансијску подршку Немачке истраживачке заједнице (Deutsche Forschungsgemeinschaft) потрајале до 2014, да би штампана тротомна едиција на готово 1700 страна коначно била објављена 2016.

Значај пројекта едиције повеља Лудвига Побожног далеко превазилази оквире дипломатике. Његови резултати, изложени у низу припремних и пратећих чланака и студија, насталих претежно у кругу бонских сарадника, у уводној студији уз издање, као и у радовима који су објављени по завршетку едиторског посла, представљају изузетан допринос свеобухватном сагледавању историјских околности везаних за разне аспекте франачке и европске историје VIII и IX века. Издање документарне заоставштине Карловог наследника, настале управо у време формирања и учвршћивања нових модела у области државне управе, права, црквене организације и уређења монаштва, као основно истраживање у правом смислу речи, отвара нова сазнања и перспективе историјској науци. На наредним страницама покушаћемо да укратко представимо његове кључне резултате.

Најважнији резултат је, наравно, сама штампана едиција: *Die Urkunden Ludwigs des Frommen I–III (MGH Diplomata Karolorum II)*, bearbeitet von T. Kölzer unter Mitwirkung von J. P. Clausen, D. Eichler, B. Mischke, S. Patt, S. Zwierlein u. a., Wiesbaden 2016.

Она садржи опис, коментар и издања 418 повеља; затим коментар и реконструкцију (где је могуће) 231 изгубљене исправе; следе претежно у виду регеста објављено 21 писмо и 52 формулара; на крају четири потписа и шест „модерних“ фалсификата (XVI–XVIII век).

Први том започиње предговором (IX–XV), у коме је описана дуга историја пројекта и изражена захвалност свим сталним и повременим сарадницима, као и установама које су допринеле успешном завршетку подухвата. Следи уводна студија (XVII–LXXVI) са приказом свих аспеката дипломатичке продукције Лудвига Побожног. Након кратког приказа

² *Die Urkunden der Kaiserin Konstanze (MGH Diplomata Regum et Imperatorum Germaniae XI–III)*, bearbeitet von T. KÖLZER, Hannover 1990; *Die Urkunden der Merowinger I–II*, nach Vorarbeiten von C. BRÜHL, hgg. von T. KÖLZER, unter Mitwirkung von M. HARTMANN und A. STIELDORF, Hannover 2001.

историјских околности у којима је настајао овај обиман документарни материјал, дат је његов детаљан преглед, уз обиље статистичких података: број обрађених исправа, њихова дипломатичка традиција, као и временски и просторни распоред у односу на фазе аукторове политичке делатности и на дестинатаре. Кратак одељак посвећен је збирци формулара коришћеној на Лудвиговом двору („*Formulae imperiales*“), а знатно дужи, обухватајући 17 страница, раду његове писарске службе, која се према устаљеној, али у модерној дипломатици условно прихваћеној терминологији, и овде назива „канцеларија“. У овој области су значајно унапређена знања о процесу настанка докумената, као и о актерима дипломатичке продукције, на шта ћемо се вратити касније. Следе детаљна анализа, уз неколико табеларних приказа, спољних обележја исправа, затим сачуваних печата, и након тога унутрашњих обележја (језик, стил, формулар), уз посебан осврт на поступак издавања повеља њиховим примаоцима. Претпоследњи одељак је посвећен испитивању „диктата“, тј. карактеристичних израза и фраза које су користили, или могли користити, поједини истакнути чланови дворске писарске службе у току састављања докумената (према одавно установљеном методу Теодора фон Сикела, познатом под називом *Diktatvergleich*). Уводна студија завршава се приказом садржаја повеља, што представља кратку допуну већ у старијој науци обрађене типологије. У наредном поглављу изложена су едиторска начела (LXXVII–LXXXI), која се односе на опис и коментар докумената, као и на њихово издање. На крају уводног дела едиције дат је списак ознака и скраћеница (LXXII–LXXXVII).

Остатак првог тома чине повеље са редним бројевима 1. до 230 (првих девет Лудвиг издао као краљ у периоду 794–814; последња у овом тому из августа 823; стр. 1–576), док други том садржи повеље од 231. до 418 (од октобра 823. до 8. јуна 840 – последњи сигуран датум, 12 дана пред смрт; стр. 577–1034), као и изгубљене документе (*Deperdita*, стр. 1035–1178). Следи Appendix са издањима/регестима и коментарима формулара (*Formulae imperiales*, стр. 1181–1208), писама (стр. 1209–1225), потписа (стр. 1226–1231) и *Spuria moderna* (стр. 1232–1241). Сваки документ представљен је у следећем формату: списак сачуваних примерака, укључујући све картуларске и модерне преписе; преглед свих издања; преглед релевантне литературе; списак снимака; детаљан коментар уз приказ историјско-правног контекста, реконструкцију настанка документа и учесника у његовој изради и издавању, дипломатичку анализу и закључке који се тичу његовог значаја у вези са правним, црквеним, уставним и привредним приликама. Текст се објављује према најпоузданијем предлошку модерном латиницом, са разрешеним скраћеницама без обележавања, неопходним исправкама и (обележеним) реконструкцијама, применом савремених интерпункцијских

правила и коментарима недоумица и *variae lectiones* у фуснотама. У односу на стандардну збирку регеста, до сада коришћену у науци за овај материјал (*Regesta Imperii I/1*)³, едиција проширује Лудвигов фонд за свега две повеље, док се први пут објављују само једна повеља и једно писмо. Међутим, осим едиторског доприноса, Келцерово издање доноси значајан искорак на пољу анализе аутентичности докумената. У читавом фонду од 418 повеља идентификована су 92 оригинала (23%), док остале исправе чине аутентични преписи, измењени („*verunechtet*“), интерполирани и лажни („*unecht*“) документи.⁴ У последње три групе сврстано је скоро 35% докумената, док је број самих фалсификата (означених појмом „*unecht*“) двоструко већи него што се раније сматрало и износи укупно 91 (22% фонда). Ови налази се уклапају у тенденцију опадања броја прерађених докумената у сачуваном фонду каролиншке дипломатике: између осталих Меровинзи 66%, Карло Велики 40%, Лотар I 12%, Лудвиг Немачки 8,5 %.⁵ Резултати Келцерове *discrimen veri ac falsi* такође имају значајне последице за истраживање појединих аспеката црквене и политичке организације у неким деловима Лудвиговог царства, о чему ће даље бити још речи.

Трећи том едиције снабдевен је богатим помоћним апаратом који чине регистри, састављени према критеријумима модерних дипломатичких издања. То су регистри личних имена (стр. 1245–1283), географских назива (1284–1366) и појмова (1367–1493), затим списак 198 идентификованих дестинатара (1495–1503) и око 200 архива и библиотека у којима се документи чувају (1505–1532), преглед коришћених извора и литературе (1533–1640), конкорданце у односу на збирку регеста поминуто горе у нап. 3 (1641–1660), попис цитираних меровиншких и каро-

³ *Regesta Imperii I/1: Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918*, bearbeitet von F. BÖHMER, neubearbeitet von E. MÜHLBACHER und J. LECHNER, Innsbruck ²1908 (устаљена скраћеница *BM*²).

⁴ Интерполиране и повеље означене термином „*verunechtet*“ разликују се по томе што се у првима препознају садржински релевантне измене, док у другима такве изостају, те се оне могу убројати у веродостојну традицију (*Die Urkunden Ludwigs des Frommen*, XXI–XXII). Уп. налаз који се тиче српске дипломатичке заоставштине (који тек треба да потврди свеобухватна анализа у оквиру јединствене едиције), приказан у Ж. ВУЈОШЕВИЋ, *Српска владарска канцеларија у средњем веку. Студија из упоредне дипломатике* (рукопис докторске дисертације одбрањене у Београду 2016), 127–129, према коме удео оригинала међу сачуваним повељама немањихких владара до 1321, као и Стефана Душана, износи око 50%, док се код осталих суверена до средине XV века креће у распону од 60% до 90%.

⁵ *Die Urkunden Ludwigs des Frommen*, XXII; T. KÖLZER, *Kaiser Ludwig der Fromme im Spiegel seiner Urkunden*, Paderborn 2005, 13.

линшких повеља према другим издањима у оквиру MGH (1661–1669) и коначно додаци и исправке (1671–1676).

Као што је напред истакнуто, пројекат едиције повеља цара Лудвига Побожног није остао ограничен само на издања повеља и њихову дипломатичку анализу. У његовим оквирима настао је читав низ припремних и пратећих студија, као и чланака објављених у часописима и зборницима непосредно по завршетку издавачког подухвата. За ову прилику ћемо издвојити само неке од њих. Међу припремним студијама треба истаћи публикације Теа Келцера и Данијела Ајхлера, посвећене историјском контексту дипломатичке продукције Карловог наследника.⁶ О формуларима коришћеним у Лудвиговим повељама, посебно важним за састављање њиховог „неправног“ оквира, радове су објавиле Сара Пат и Сузана Цвирлајн.⁷ Значајне су и две конференције на којима се расправљало о резултатима едиције и новим истраживачким перспективама које она отвара: прва одржана у Бону 2013. и друга уприличена у Диселдорфу 2016. поводом промоције управо штампаног издања.⁸

Пројекат је у великој мери употпунио представу о владавини цара Лудвига, чији надимак „Побожни“, одомаћен уз негативни призив тек у историографији с краја XIX века, непрестано подсећа на још увек доминантну рецепцију овог суверена, према модерним параметрима оцењиваног као „слабог“, „неспособног“, „неактивног“ и сл.⁹ Иако егзактна бројчана процена документарне продукције није могућа, сачувани

⁶ T. KÖLZER, *Kaiser Ludwig der Fromme* (в. претходну напомену); D. EICHLER, *Fränkische Reichsversammlungen unter Ludwig dem Frommen*, MGH Studien und Texte 45, Hannover 2007.

⁷ S. PATT, *Studien zu den ‚Formulae imperiales‘. Urkundenkonzeption und Formulargebrauch in der Kanzlei Kaiser Ludwigs des Frommen (814–840)*, MGH Studien und Texte 59, Wiesbaden 2016; S. ZWIERLEIN, *Studien zu den Arengen in den Urkunden Kaiser Ludwigs des Frommen*, MGH Studien und Texte 60, Wiesbaden 2016.

⁸ Зборник радова са прве конференције: *Zwischen Tradition und Innovation: Die Urkunden Kaiser Ludwigs des Frommen (814–840)*, Hg. T. KÖLZER, *Abhandlungen der Nordrhein-Westfälischen Akademie der Wissenschaften und der Künste* 128, Paderborn 2014.

⁹ О кључним проблемима Лудвигове владавине и њиховом утицају на рецепцију Карловог наследника у историографији T. KÖLZER, *Kaiser Ludwig der Fromme*, 7–11. Диференцирану и самим тим објективнију слику о улози и заоставштини овог владара, формирану пре свега из перспективе друштвено-политичке реалности раног средњег века, доносе већ бројни радови објављени у годинама непосредно пред почетак бонског едиторског подухвата, а чију сумарну рецензију даје J. FRIED, *Der lange Schatten eines schwachen Herrschers. Ludwig der Fromme, die Kaiserin Judith, Pseudoisidor und andere Personen in der Perspektive neuer Fragen, Methoden und Erkenntnisse*, *Historische Zeitschrift* 284 (2007) 103–136.

материјал допушта мање-више поуздане закључке о општим тенденцијама. У Лудвиговом случају он сведочи о обимној дипломатичкој активности, оличеној у просеку од 12,5 издатих повеља годишње (без *deperdita* и *spuria*), која по бојним вредностима знатно премашује претходнике, укључујући Карла Великог (чији је годишњи просек „само“ 3,6).¹⁰ То се нарочито односи на почетак владавине, с обзиром да је њеној у првој четвртини (814–820) издато чак 47% повеља. С друге стране, у последњем раздобљу између 834. и 840, управо када му је у току сукоба са синовима подршка различитих црквено-политичких фактора била нарочито потребна, из Лудвигове „канцеларије“ изашло је свега 20% од укупног броја повеља.¹¹ Својеврсна пасивност у обављању владарских дужности, која је у појединим фазама јасан одраз политичке изолације, видљива је и у чињеници да се Лудвиг ретко кретао изван подручја у Порајњу, што је упадљива разлика у односу на стално путујућег и „свеприсутног“ Карла. Тако се међу забележених педесетак места издања повеља убедљиво издваја Ахен као несумњива *sedes regni* (191 помен чак осмоструко премашује „другопласиране“ двореове у Франкфурту и Ингелхајму – по 23), док у последњој деценији цар углавном борави источно од Рајне.¹² Чак 93% од укупног броја повеља Лудвиг је издао црквеним дестинатарима, највише манастирима.¹³ Његова тесна

¹⁰ *Die Urkunden Ludwigs des Frommen*, XXIV; Т. KÖLZER, *Kaiser Ludwig der Fromme*, 14–15. Уп. статистичке параметре који се тичу дипломатичке продукције у средњовековној Србији према Ж. ВУЈОШЕВИЋ, *Über den Status einiger Urkunden des Kaisers Uroš (1355–71): Ein Beitrag zur Kanzleiforschung*, *Иницијал* 4 (2016) 111, нап. 4 (уп. Ж. ВУЈОШЕВИЋ, *Српска владарска канцеларија*, 141–142. и нап. 298): убедљиво највише вредности односе се на владавину Стефана Душана са просеком од 3,5 повеље годишње, далеко надмашујући документарно наслеђе свих осталих владара (нпр. цар Урош – 1,2; кнез Лазар и Стефан Лазаревић заједно – 0,55).

¹¹ Т. KÖLZER, *Kaiser Ludwig der Fromme*, 16; уп. *Die Urkunden Ludwigs des Frommen*, XXIII–XXIV.

¹² *Die Urkunden Ludwigs des Frommen*, LXV; Т. KÖLZER, *Kaiser Ludwig der Fromme*, 31–32. Занимљиво је упоредити франачког са српским „нејаким“ владарем, царем Урошем, чија дипломатичка активност показује сличне тенденције (мада није упоредива по обиму – сачуваног – материјала): из последњих пет година владавине Душановог сина није сачувана ниједна повеља, док се његова „резиденцијална“ документарна пракса, везана за неколико дворова (најчешће Призрен и Скопље), такође може тумачити као одраз ограничене политичке активности, нарочито у односу на стално путујућег претходника. О томе детаљније Ж. ВУЈОШЕВИЋ, *Српска владарска канцеларија*, 140–141. и нап. 140; 184–185. и нап. 358.

¹³ Т. KÖLZER, *Kaiser Ludwig der Fromme*, 18; *Die Urkunden Ludwigs des Frommen*, XXIV–XXVI.

веза са припадницима духовног staleжа, оличена у постепеном стварању „Reichskirche“, добила је институционалне обресе управо у дипломатичком материјалу – стандардизовањем одраније постојећег типа владареве повеље-привилегије, којим се манастиру додељују три основна права: заштита, имунитет и слободан избор опата. Таквим документима се издвајају „државни“ манастири, који су уз епископије били главна потпора Лудвигове власти. Може се стога рећи да документарна продукција на његовом двору не представља само просту реакцију на жеље петената, већ је сведочанство о намери да се активно обликују правни односи.¹⁴

Међу темама које су у току рада на едицији и по њеном објављивању изазвале нарочиту пажњу медијевиста у Немачкој и другде у Европи истаћи ћемо две. Прва се тиче устројства Лудвигове писарске службе („канцеларије“) и поступка састављања и издавања исправа, а друга формирања црквених структура у Саксонији и мисионарске делатности у тој области, прикљученој Франачкој после дуготрајног ратовања крајем VIII и почетком IX века. Систематска анализа докумената је показала да је у Лудвиговом добу додуше потврђен значај повеље као правног инструмента, штавише као основног „производа“ владарске делатности који представља јединствену и незаменљиву правну гаранцију. Њен „квалитет“ је унапређен, о чему сведоче употреба мање-више константног формулара, уједначеност спољних обележја, као и „добар“ латински језик.¹⁵ С друге стране, не може се говорити о организованој и хијерархијски устројеној установи која издаје документе, већ само о неформалној дворској писарској служби која у владарево име производи исправе уз значајно учешће дестинатара. Ту службу воде искључиво дворски капелани, истовремено опати најзначајнијих манастира, којима повремено и по прилици помажу нотари као рекогносценти. Изгледа да је истовремено било ангажовано 4–6 нотара, а идентификована су петорица чији се рад протеже у периоду дужем од 10 година.¹⁶

Закључци о феномену владарске канцеларије сасвим се уклапају у ревидирана схватања о документарној продукцији раног и развијеног средњег века, пошто је захваљујући неколиким новијим студијама (између осталих Волфганга Хушнера о дипломатици владара Саксонске династије или Себастијана Глајкснера о канцеларији Фридриха II) коначно напуштен Сикелов модел бирократизоване институције која

¹⁴ T. KÖLZER, *Kaiser Ludwig der Fromme*, 28–29.

¹⁵ T. KÖLZER, *Kaiser Ludwig der Fromme*, 15–16; 19.

¹⁶ О раду Лудвигове писарске службе исто, 21–25. и одељак посвећен канцеларији у уводној студији едиције (XXVI–XLII).

производи документе.¹⁷ Међутим, у погледу мисије и црквеног устројства у Саксонији, резултати Келцерове дипломатичке анализе су из темеља уздрмали досадашња знања и изазвали интерес не само научне, већ и шире јавности.¹⁸ Јер та анализа је показала да је од свих „оснивачких“ повеља Карла Великог и Лудвига Побожног за саксонске епископије и манастире аутентична само једна – она коју је Лудвиг издао епископу Падерборна 2. априла 822. у Ахену (бр. 207 у едицији)! То би значило да духовне институције у новоосвојеној области, изузев у Падерборну као саксонском црквено-политичком центру, нису настале оснивачким актима владара, већ током вишедеценијског процеса окончаног тек у последњим деценијама IX века, када су управо у њиховим срединама састављени односни документи са намером да се утврди и легитимише сопствена традиција везивањем за царски ауторитет и одређени датум. Закључак је да се морају одбацити неке одавно усвојене временске одреднице које „сведоче“ о динамици формирања црквеног устројства у Саксонији, па и у суседним областима, као што су до сада важеће године оснивања епископија (нпр. Халберштат 814, Хилдесхајм 815, Хамбург 834. и др). Пример Саксоније представља карактеристичан модел мисионарске цркве, чије устројство није резултат брижљиво спроведеног плана заснованог на јасним геостратешким представама, већ „дивљег раста“ који своју динамику дугује персоналним везама и иницијативама. Осим тога, раносредњовековне дијецезе у областима које су у почетној фази христијанизације немају утврђене границе, а њихове су старешине током дужег периода путујући мисионари без сталног седишта. Ова деконструкција довела је до закључака који одговарају схватањима о „биолошком“ развоју средњовековних установа и структура, све јаче заступљеним у модерној медијевистици.¹⁹

Успешно окончан пројекат едиције повеља Лудвига Побожног на Бонском универзитету показао је у којој су мери основна истраживања, базирана на изворима, још увек од пресудног значаја за развој историјске

¹⁷ W. HUSCHNER, *Transalpine Kommunikation im Mittelalter. Diplomatische, kulturelle und politische Wechselwirkungen zwischen Italien und dem nordalpinen Reich (9.–11. Jahrhundert)* I–II, MGH Schriften 52, Hannover 2003; S. GLEIXNER, *Sprachrohr kaiserlichen Willens: Die Kanzlei Kaiser Friedrichs II (1226–1236)*, Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde, Beiheft 11, Köln 2006.

¹⁸ Међу већ бројним чланцима о овој теми издвајамо рад који сумира резултате дипломатичке анализе и њихове последице: T. KÖLZER, *Die Anfänge der sächsischen Diözesen in der Karolingerzeit*, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde* 61 (2015) 11–37.

¹⁹ Уп. M. L. SMITH, *Territories, Corridors, and Networks: A Biological Model for the Premodern State*, *Complexity* 12 (2007) 28–35.

науке. Због тога се ова едиција може сматрати великим тријумфом дипломатике, управо у време када је на многим универзитетским и академским установама широм Европе опстанак ове дисциплине угрожен, или сведен на организацију „летњих школа“ и кратких курсева. Она је још један доказ да је сваком медијевистичком истраживању и убудуће неопходна сигурна основа у виду критичких издања, тако да, по речима потписника Лудвигове едиције, и даље важи правило да се најпре питају дипломатичари.

Жарко ВУЈОШЕВИЋ

**“Between Three Seas: Borders, Migrations, Connections”,
Third Biennial Conference of the Medieval Central Europe
Research Network (MECERN), Zagreb, 12–14 April 2018**

Under the title “Between the Three Seas: Borders, Migration, Connections” the conference was held from 12th to 14th April in Zagreb, executive organized by the Faculty of Humanities and Social Sciences of the University of Zagreb, in cooperation with the Croatian Institute for History and with the support of the Croatian National Committee for Historical Sciences and the Society for Croatian history. Circa 80 researchers from Austria, Hungary, Germany, Croatia, Russia, Poland, Serbia, Bosnia and Herzegovina, Great Britain, Slovakia, Romania, the United States, Italy, Macedonia and the Czech Republic took part in the event.

The conference was opened on April 12 by Balázs Nagy on behalf of the Steering Committee of MECERN, Vesna Vlahović-Štetić, dean of the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb, and Ivica Prlander, Head of History Department at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb. Plenary lecture “Third Europe: Nations, Borders and Impacts outside of Empire (9–11th century)” was given by Neven Budak (Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb), who put emphasis on peoples and states that were not under the direct authority of Byzantium and the French Empire. In addition to another plenary lecture, which was held later on, the conference were organized in 24 thematic sessions and one poster session. Bearing in mind that two or three sessions were being held at the same time, we are only able to review some of them.

The first session, dedicated to the political issues, was entitled "Performing Authority" was opened by Christian Raffensperger (Wittenberg University) with a paper in which he investigated how the Byzantine punishment of blinding was applied in Eastern Europe, citing examples from the